

Szántó János

A magyarországi serdülőkorú németek nemzetiségi identitása

Az etnikai-nemzetiségi csoportok jellegzetességeinek legkritikusabb, legnehezebben vizsgálható eleme az etnikai-nemzetiségi identitás. Maga a társadalmi identitás egyébként is a szociológia és a szociálpszichológia legproblematisabb fogalmai közé tartozik.

Bevezetés

Etnikumokat, nemzetiségi csoportokat kutatni mindig bonyolult, nehézkes és ellentmondásos feladat. Ennek oka elsősorban az, hogy az etnikai-nemzetiségi csoportok meghatározása az egész világon és Európában is különféle, nagyon eltérő szempontok alapján történik. *Krejci* és *Velimski*¹ az etnikai csoportok meghatározásának legalább négy aspektusáról beszélnek: a politikai szféra, a szervezett média, a tudomány és a közgondolkodás szempontjairól. Nem szabad elfeledkezni még a jogi-igazgatási és az etnikai-nemzetiségi csoportok önmeghatározásának szempontjairól sem. A vizsgálódó társadalomkutató feladatát tovább nehezíti az, hogy az etnicitás, az etnikai-nemzetiségi csoportok jellegzetességeinek a meghatározását illetően a társadalomtudományokban csak minimális konszenzus van. Egy ennél lényegesen nagyobb terjedelmű dolgozat sem lenne képes áttekinteni azt, hogy az etnikai-nemzetiségi kérdésnek milyen társadalomtudományos megközelítésmódjai vannak.

Nem könnyíti meg a szaktudományos vizsgálatot az sem, hogy Európa különböző régióiban etnikai és nemzetiségi csoportok eltérő típusai élnek, s ez az etnicitás nagyon eltérő meghatározásaihoz vezethet. A magyarországi etnikai-nemzetiségi csoportok többsége egy sajátos válfajhoz tartozik. Ezt a típust *Peter Trudgill*² „etnolingvisztikai” csoportnak nevezi. A címke lényege, hogy az így nevezett etnikai-nemzetiségi csoportok meghatározásában és önmeghatározásában elsőrendű szerepet játszik a többségtől eltérő nyelvi kultúra.

Az etnikai-nemzetiségi csoportok jellegzetességeinek legkritikusabb, legnehezebben vizsgálható eleme az etnikai-nemzetiségi identitás. Maga a társadalmi identitás egyébként is a szociológia és a szociálpszichológia legproblematisabb fogalmai közé tartozik, a magyarországi nemzetiségi csoportok etnikai-nemzetiségi identitástudata pedig talán még nehezebben vizsgálható, mert különféle társadalmi-történeti okok miatt ez az identitástudat inkább rejtetté, semmint nyílttá vált, továbbá rendkívül nehezen megfigyelhető összetevői vannak. Ugyanezen okok miatt a nemzetiségi identitástudatot a nagyfokú változékonyság is jellemzi.

Számos, e témával kapcsolatos vizsgálat mutatott rá, hogy az etnikai-nemzetiségi identitástudat, illetve a nemzetiségi kultúrához való kötődés intenzitása az idősebb korosztályokban erősebb, viszont ahogy haladunk lefelé a generációs

¹ *Krejci, J.-Velimski, V.*: Ethnic and Political Nations in Europe. Croom Helm, London, 1981.

² *Trudgill, P.*: Sociolinguistics. An introduction to language and society. Penguin Books, London, 1983.

„létrán”, ez az intenzitás úgy csökken. Tisztázatlan még az a kérdés is, hogy milyen életkori szakaszban jelennek meg az etnikai-nemzetiségi csoportidentitás jelei, elemei. Ez a dolgozat csak azt vizsgálja, hogy a serdülő korosztályban, egészen pontosan a 14 évesek körében a nemzetiségi identitás milyen szerkezeti elemei, jellegzetességei ragadhatók meg, és melyek azok a társadalom-lélektani, kulturális tényezők, amelyek ezeket befolyásolják.

A serdülők világa nehezen vizsgálható az empirikus szociológia hagyományos eszközeivel. A serdülőkorúak identitása, identitástudata egyébként is rendkívül változó, sokszor kritikus, válságos. Ezért a kutatás során, tudtommal Magyarországon először, egy speciális identitáselemző módszert is alkalmaztunk.

Adatok és módszerek

A vizsgálatban 118 német nemzetiségi iskolába járó vagy nemzetiségi nyelvként németet tanuló 14 éves diák adatait dolgoztam fel. A megkérdezett serdülők kiválasztása nem véletlen módszerekkel történt. A mintavétel során a „vizsgálandó egyének legnagyobb valószínűséggel való felbukkanásának” az elvét használtuk.³ A kiválasztás általános iskolákon keresztül történt, az adatgyűjtést két régióban, Baranyában és a budapesti agglomerációban végeztük. A diákok egy kérdőívet és egy úgynevezett IDEX-tesztet töltöttek ki, ezt megelőzte egy-egy kötetlenebb beszélgetés és interjú.

Az identitásstruktúra-elemzés (ISA) és az identitásexplorációs módszer (IDEX)

Ahhoz, hogy az olvasó számára világosak és egyértelműek legyenek a kutatás később bemutatandó eredményei, nagyon röviden meg kell világítanom az identitásstruktúra-elemzés (ISA – Identity Structure Analysis) és az erre épülő kutatási technika, az identitásexploráció lényegét. Az identitásstruktúra-elemzés rendkívül komplex pszichológiai, szociálpszichológiai modell. Teljes ismertetése túlmutat a dolgozat keretein, ezért csak rendkívül töredékes bemutatására vállalkozom.

Mint azt már említettem, a társadalomtudományok egyik legproblematicusabb fogalma a társadalmi identitás. Az identitásstruktúra-elemzés megpróbálja ötvözni a szerteágazó identitáselméletek közös és legfontosabb elemeit. Ahogy a módszer megalkotásában jelentős szerepet játszó Peter Weinreich⁴ jellemzi, az identitásstruktúra-elemzés nem más, mint egy metateoretikus keret vagy váz, pontosban modell. Legfontosabb elméleti alapvetései a következők:

– Az identitás nem stabil valami, hanem folytonosan változó pszichoszociális „jelenség”. Mindenkori identitásunk egyfajta hidat képez múltbeli énképünk, önértékelésünk és egyfajta jövőbeli, a magunk számára és a környezeti várakozások szempontjából idealisztikus énkép között.

³ Sudman, S.–Kalton, G.: New Development in the Sampling of Special Populations. In: Annual Review of Sociology, 1986. Vol 12.

⁴ Peter Weinreich az Ulsteri Egyetem (Észak-Írország) pszichológiai tanszékének professzora. Az ő nevéhez fűződik a speciális identitásvizsgáló módszer kidolgozása. Ugyancsak az általa vezetett munkacsoport készítette el az e módszerrel nyert adatok számítógépes feldolgozására szolgáló programot. Ezúton is szeretném hálátam kifejezni neki, hogy bevezetett e rendkívül érdekes vizsgálati módszer rejtelmeibe és rendelkezéseimre bocsátotta a szükséges számítógépes programot.

– Identitásunk, legyen az jelenkori, múltbeli vagy idealisztikus, a mindenkor jelentős „másokkal” folytatott interakcióban és a jelentős „mások” percepciójában, értékelésében alakul, változik.

– Identitásunk, énképünk mindig tartalmaz értékmozzanatot. Önmagunkat, jelentős és kevésbé jelentős „másokat” nemcsak kognitív alapon osztályozunk, hanem a magunk által elfogadott és társadalmilag releváns értékek mentén is megítélünk.

– Identitásunk, énképünk lehet viszonylag stabil, de – különféle egyéni és közösségi események, történések, állapotok hatására – felléphet az a jelenség, amit Erikson „identitásválságnak” nevez.⁵

Az elmondottakra alapozva Weinreich szerint az identitásról alapvetően kétféle értelemben beszélhetünk.

1. *Empatetikus vagy empátiás identifikáció.* Ez a fogalom arra utal, amikor valaki saját maga és mások (legyen az konkrét személy, társadalmi csoport vagy elvont figura) vonásai, tulajdonságai, jellegzetességei között több kevesebb hasonlóságot észlel. Az identitás, identifikáció eme formáját „jelenlegi”, „meglévő” (current) identitásnak is nevezik.

2. *Szerepmodell-identifikáció.* Ez az identifikációnak azon formája, amikor valaki másokhoz, illetve mások vélt vagy észlelt tulajdonságaihoz, jellegzetességeihez, értékeihez kíván hasonlulni vagy azoktól eltávolodni. A hasonulási szándékra utaló jeleket *idealisztikus identifikációnak*, az eltávolodását pedig *kontraidentifikációnak* nevezik.

Az empatetikus és szerepmodell-identifikáció nem mindig áll összhangban egymással. Megesik, hogy valaki felfedezi azt, hogy empatetikus identifikációjában valaki másnak olyan (esetlegesen negatív) tulajdonságával, jellegzetességével azonosul, amitől szerepmodell-identifikációjában eltávolodni szeretne. (Még számos lehetőség van persze.) Ezt a jelenséget *identitáskonfliktusnak* nevezik.

Az identitáskonfliktus kisebb vagy nagyobb mértékű lehet. Az erősen konfliktusos identitást *diffúz identitásnak* nevezik, míg a „teljesen” konfliktusmenteset *zárt identitásnak*. Az identitás, mint már jeleztem, szorosan kapcsolódik önértékelésünkhöz is.

Az identitáskonfliktus mértéke és az önértékelés milyensége szerint az identitásnak különböző variánsai lehetnek a viszonylagosan kiegyensúlyozottól a sérülékeny, változókéony és meghatározatlan identitásig. Fel kell hívni a figyelmet, hogy a sérülékeny identitásvariánsok nem jelentenek pszichológiai vagy pszichiátriai értelemben patológikus állapotokat. Lélektani szempontból normális, kiegyensúlyozott emberek esetében is előfordulnak olyan szakaszok, amikor az identitásválság különféle formái bukkannak fel. Az identitásvariánsokat sem kell merev határokkal rendelkezésre osztályozni felfogni. Ezek csak amolyan jelzőpontok.

Az identitásexplorációs módszer (IDEX) pedig nem más, mint az identitásstruktúra-elemzés elemeinek operacionalizálása, empirikus vizsgálata, matematikai transzformációja és szimbolizációja. Az identitásexplorációs módszer (IDEX) technikailag G. Kelly⁶ személyiségelméletén és személyiségvizsgáló módszerén alapszik. E módszer sarokköve az, amit Kelly a „személyes konstruktumok” elméletének nevezett. Szerinte az emberek többnyire nem zárt kategóriák szerint észlelik,

⁵ Erikson, E. H.: Identity: Youth and Crisis. Norton, 1968.

⁶ Kelly, G. A.: A Theory of Personality. The Psychology of Personal Constructs. The Norton Library, New York, 1965.

osztályozzák az őket körülvevő valóságot, hanem úgynevezett kétpólusú konstruktumok segítségével. Kétpólusú konstruktumok például „fekete-fehér”, „barátságos-barátságtalan”, „megbízható-link” stb. E konstruktumokat sem kategóriákként kell értelmezni, hanem kontinuumokként. *Kelly* szerint abból, ahogyan az emberek elhelyezik magukat, környezetük fontos és jelentős tagjait (a „másokat”), illetve más fontos személyeket egy kétpólusú konstruktumokból álló rendszerben, következtetni lehet személyiségük jellegzetességeire. E módszert *Kelly* tanítványai fejlesztették tovább, ami a „repertoárhálózat” módszer néven ismeretes (*Bannister*)⁷.

Az identitásexploráció módszere nagyon hasonló *Kelly* technikájához, bár attól számos pontban eltér. Lényege azonban majdnem ugyanaz. Ebben az esetben is kétpólusú konstruktumok mentén jellemzik a vizsgált személyek magukat és más jelentős személyeket és csoportokat, amelyeket az IDEX-terminológia *entitásoknak* nevez. A vizsgálatban a következő kétpólusú konstruktumokat használtuk:

1. Egyedül szeret lenni – Jobban szeret mások társaságában lenni.
2. Szeret dolgozni – Lejét jobban szereti szórakozással, beszélgetéssel, pihenéssel tölteni.
3. Nem szívesen beszél németül – Örömmel beszél bárkivel németül.
4. Mindig odafigyel mások problémáira – Nem sokat törődik másokkal.
5. Legtöbbször nem szereti azt, amit csinál – Általában szereti azt, amit csinál.
6. Büszke arra, hogy német származású – Nem szívesen hangoztatja, hogy német származású.
7. Érdekes, szórakoztató ember – Unalmas, mogorva ember.
8. Nem lehet rábízni semmit – Megbízható.
9. Családszerető – Nem nagyon kedveli a családot.

Természetesen a gyakorlatban ennél jóval több és bonyolultabb konstruktumot alkalmaznak. Ennél a vizsgálatnál azonban ügyelni kell arra, hogy a gyerekek számára releváns értékeket hordozó, egyszerűen, gyorsan megérthető konstruktumokat állítsunk fel.

Ezen konstruktumok segítségével a következő entításokat kellett meghatározni.

1. Én, magam
2. A legjobb barátom (barátnőm)
3. Édesapám
4. Édesanyám
5. Én, amikor kisiskolás voltam
6. Egy olyan ember, akit nagyon nem szeretek
7. Én, amilyen szeretnék lenni (felnőttkoromban)
8. Egy olyan ember, akit nagyon szeretek
9. A németek
10. Én, az osztálytársaim szerint

Ezek segítségével a vizsgált személyek identitás szerkezetének számos elemére vonatkozó adat gyűjthető. Olyan elemekre nézve is, amelyeket az előbb nem soroltam fel. Fontos azonban tudni, hogy a kapott eredmények (amelyek különféle indexek, skálák formájában jelennek meg) nem valamiféle matematikailag egzakt mérései az identitás nehezen megragadható jellemzőinek. Inkább szimbólum- vagy

⁷ *Bannister, D.*: Egy új személyiségelmélet. In: *Foss, B. M.* (szerk.): Új távlatok a pszichológiában. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972.

jelzésértékűek, amelyek több-kevesebb pontossággal utalnak az identitás egyes elemeinek jellegzetességeire. Ezzel kapcsolatban mindenképpen megfontolandók Lange⁸ megjegyzései, aki több szempontból is kritizálja az identitásexplorációs módszert.

A kutatásnak ebben a szakaszában tehát csak azt figyeltem, hogy a vizsgált serdülők idealisztikus és meglevő identitásába milyen mértékben épült bele az a nemzetiségi csoport, amelynek közegében nevelkednek és élnek. Másodszor pedig azt, hogy a különböző identitásvariánsoknak van-e szerepük abban, hogy a vizsgált személyek azonosulnak-e vagy sem saját nemzetiségi csoportjukkal.

Az etnikai-nemzetiségi csoporttagság transzgeneratív elemei

Az etnicitást, a nemzetiségi csoportlétet természetesen nem csak az jellemzi, hogy a csoport tagjai egyénileg mennyire azonosulnak a kérdéses etnikai vagy nemzetiségi csoporttal. Igen fontosak az etnikai-nemzetiségi lét ama elemei, amelyek azt az etnikai-nemzetiségi kulturális közeget alkotják, amelyben a nemzetiségi csoport tagjai szocializálódnak és élnek.

Parsons szerint, Weber⁹ gondolatmenetét továbbfejlesztve, az etnicitásnak vagy nemzetiségi csoporttagságnak három lényeges, úgynevezett transzgenerációs eleme van. Az első az elődök azonos csoportból való származásába vetett hit, illetve ennek felismerése, a második a közös, többségtől és környezettől eltérő saját nyelv használata és ennek egyfajta kultusza (ezért nevezi Weber az etnikai csoportokat nyelvi kultikus közösségeknek), harmadszor pedig annak a kötelezettségnek a vállalása, hogy a közös nyelvet és az etnikai-nemzetiségi csoporttagsághoz tartozó minden hiedelmet, értéket továbbörökítenek a következő nemzedékeknek. Miután ezek az elemek generációról generációra öröklődnek, ezért nevezi Parsons ezeket az etnicitás transzgenerációs elemeinek vagy összetevőinek.

A kutatás során kísérletet tettünk arra, hogy kiderítsük, léteznek-e a serdülő korosztály körében az etnicitásnak, a nemzetiségi csoporttagságnak fent felsorolt transzgenerációs elemei.

Származás

Az adatgyűjtés során megkérdeztük a válaszadóktól, hogy hozzátartozóik közül kit tartanak német származásúnak, s kit nem. Az eredményeket az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat — A hozzátartozók német származásának megítélése

	Német származásának tekinti a(z)...
édesanyját	34,7%
édesapját	32,2%
testvérét	27,1%
anyai nagyanyját	40,7%
anyai nagyapját	32,2%

⁸ Lange, A.: Identifications, perceived cultural distance and stereotypes in Yugoslav and Turkish youth in Stockholm. In: Liebkind, K. (ed.): New Identities in Europe. Immigrant Ancestry and the Ethnic Identity of Youth. European Science Foundation, Gower Publishing Co. Ltd. Aldershot, 1989.

⁹ Weber, M.: Etnikai közösségi kapcsolatok. In: Weber, M.: Gazdaság és társadalom 2/1. kötet Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992.

apai nagyanyját	40,7%
apai nagyapját	33,9%
nagybátyját, nagynénjét	37,3%
egyéb rokont	37,3%
egyetlen hozzátartozója sem német származású	15,3%

Százalékos megoszlásban kimutattuk, hogy a vizsgált serdülők hány hozzátartozót, illetve rokont tekintenek német származásúnak. Eszerint a vizsgált gyerekek a felsorolt kilenc hozzátartozóból, illetve rokonból átlagosan hármat tekintenek német származásúnak. Majdnem 19 százalékuk legalább egy, 14 százalékuk kettő, tíz százalékuk pedig három hozzátartozót nevez meg mint német származásút.

Nyelvhasználat

A magyarországi nemzetiségi csoportok életében, kultúrájában igen fontos szerepet játszik a nemzetiségi nyelv különféle nyilvános és nem nyilvános területeken történő használata. Először is azt mértük fel, hogy a vizsgálatba bevont serdülők családja, rokonsága, hozzátartozói közül kik kommunikálnak alkalomadtán a gyerekekkel német nyelven. A tapasztalatok s más kutatások ugyanis azt mutatják, hogy a nemzetiségi nyelvi oktatás nem túlságosan hatékony, ha nem támogatja a nyelv használatát egy szűkebb szocializációs közeg, nevezetesen a család és a közvetlen rokonság. Kiderült, hogy a vizsgált személyeknek csak 28 százalékkal nem kommunikál senki a nemzetiségi nyelven. A fennmaradó 72 százalékkal pedig valamelyik családtagja, rokona szokott németül beszélgetni, mégpedig a megkérdezetteknek körülbelül 23 százalékkal legalább két családtag vagy rokon, majdnem húsz százalékukkal három szokott németül beszélni, többségükkel leggyakrabban a közeli hozzátartozók (anyjuk, apjuk, testvérük), a másik csoporttal inkább a nagyszülők.

A vizsgált személyek számára persze nemcsak a szűkebb család és rokonság jelent szocializációs közeget, hanem az a település, az a faluközösség is, ahol élnek. Azok a települések, ahol a vizsgálatot folytattuk, többnyire kisebb és zártabb települések, amelyekben ez a szocializációs hatás fokozottabban érvényesül, ráadásul jobban elősegítik a nemzetiségi kultúra és nyelvhasználat megőrződését és átörökítését.

A megkérdezetteknek 93 százaléka számolt be arról, hogy a családtagokon kívül mások is használják velük a nemzetiségi nyelvet. Általában az ismerősöket, szomszédokat és a településen lakó idősebb embereket jelölték meg.

Ugyancsak fontos a nemzetiségi nyelvi környezet alakulásának szempontjából a kortársakkal folytatott nemzetiségi nyelvi kommunikáció. A gyerekek 49 százaléka (tehát majdnem a fele) számolt be arról, hogy van olyan barátja vagy barátnője, akivel szokott németül beszélni.

Érdeemes röviden azt is megvizsgálni, hogy mit gondolnak a vizsgált személyek arról, hogy miért tanulják a nemzetiségi nyelvet. Természetesen a német nemzetiségi csoportok esetében ez a kérdés nehezen tárgyalható, hiszen a német nyelv megtanulása szélesebb társadalmi érdekpreferencia, tehát a nyelvtanulás motívumai között nem kell feltétlenül megjelenni annak az elemnek, hogy a nemzetiségi csoporthoz való tartozás egyik szimbolikus kifejeződése éppen a nemzetiségi nyelv ismerete.

Felmérésünk szerint a nyelvtanulás okai között az elsőrendű a német nyelv hasznossága, illetve a szülői akarat. Az előző generációk német származása és az anyanyelv fontossága, illetve a közösség nemzetiségi jellege csak ezután következnek.

A nemzetiségi nyelvhasználattal kapcsolatosan még három fontos tényezőre kell felhívni a figyelmet. A nemzetiségi nyelvi örökség megőrzésében lényeges szerepet játszhat a nyelvismeret foka, a nemzetiségi nyelv tanulásával kapcsolatos értékelő attitűdök és nem utolsósorban a nemzetiségi nyelv irodalmának, írott kommunikációs formáinak ismerete, olvasása.

2. táblázat – A német nyelv ismeretének foka a vizsgált gyerekek körében (Önértékelés)

Nyelvismeret foka	%
1. Jól beszéli és jól megérti	48,3
2. A német nyelvű beszédet jól megérti	22,0
3. Korának megfelelő német szöveget jól megérti	22,9
4. Csak néhány mondatot tud	2,5
5. Csak bizonyos szavakat ért meg	1,7
6. Egyáltalán nem tudja a nyelvet	1,7
7. Nincs adat	0,8

Bár a táblázat adatai a nyelv ismeretének szubjektív értékelésén alapulnak, nincs okunk kételkedni megbízhatóságukban. Ezt támogatja az is, hogy a nyelvismeret fokának szubjektív megítélése szoros (statisztikai) kapcsolatban van olyan tényezőkkal, mint például, hogy hányan használják a családban, rokonságban a németet kommunikációs nyelvként, vagy a családból, illetve rokonságból hányan kommunikálnak a megkérdezettel németül.

Ugyancsak számos szubjektív elemet hordoz magában a nemzetiségi nyelv tanulásával kapcsolatos érzelmi-értékelő attitűd. Az adatok szerint a vizsgált gyerekek többsége (66,1 százalék) szereti vagy nagyon szereti tanulni a német nyelvet, jóllehet egy-egy tantárgy iránti rokonszenv vagy ellenszenv nagymértékben függ az adott tárgyat, jelen esetben a német nyelvet tanító pedagógussal kapcsolatos érzelmi és értékelő attitűdöktől.

Bár kevesebb szubjektivitással párosul a nemzetiségi nyelv írott formái ismeretének és gyakoriságának megítélése, ez etnikai-nemzetiségi kultúra eme elemének vizsgálata és értékelése egyáltalán nem problémamentes. A magyarországi nemzetiségi csoportok többsége általában nem a kérdéses nyelv irodalmi változatát beszéli, hanem annak speciális és sokszor helyi dialektusait, amelyek nyilván számos változáson mentek keresztül. A szerző tudomása szerint nemzetiségi pedagógusok körében is vitatott, hogy a nemzetiségi nyelv irodalmi változatának tanítása mennyire támogatja a nemzetiségi identitást és a nemzetiségi kultúra más elemeihez való ragaszkodást.

Annyi bizonyos, hogy a vizsgált gyerekek túlnyomó többsége (67,7 százaléka) kapcsolatba kerül az írott német nyelv valamilyen formájával. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a német nyelvű irodalom olvasása gyengébb statisztikai kapcsolatban van az etnicitás olyan transzgeneratív elemeivel, mint a hozzátartozók német származása, vagy azzal, hogy a családban hányan használják a német nyelvet, illetve a családból és a rokonságból hányan kommunikálnak a megkérdezett gyerekekkel a nemzetiségi nyelven.

Az etnikai-nemzetiségi csoporttagság opcionális (kognitív) elemei

Az etnicitás úgynevezett opcionális eleme nem más, mint az etnikai vagy nemzeti-csoporttagság tudatos vállalása, másképp mondva a nemzetiségi csoporttal való nyílt és vállalt azonosulás.

A magyarországi nemzetiségi csoportok körében ez a típusú azonosulás azonban meglehetősen alacsony szintű. A KSH 1990. évi vizsgálatára támaszkodva kimutatható, hogy a magukat német anyanyelvűeknek vallók 27,5 százaléka vallotta magát egyúttal német nemzetiségűnek, a német nyelvet helyi kommunikációs nyelvként használóknak pedig mindössze 11 százaléka. Ezek az arányok egyébként a hazai nagyobb nemzetiségi csoportok közül a németek esetében a legrosszabbak. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a hazai német nemzetiségi csoportok tagjai elrejtteni szeretnék nemzetiségi hovatartozásukat. Túl a magyarországi nemzetiségeket ért történelmi traumákon, e jelenség megértéséhez azt is figyelembe kell venni, hogy a magyar nemzetiségek körében a kettős kötődés már nagyon régen kialakult. A jelenség mögött megbúvó másik ok technikai természetű: a köztudatban általában összehasonlítják az állampolgárság és nemzetiségi hovatartozás. Más kutatásokból látni lehet, hogy a feltételezett nemzetiségi származás, eredet sem feltétlenül motivál a nemzetiségi csoporttal való nyílt azonosulásra. Egy kutatás során például azt tapasztaltuk, hogy azok, akik szlovák nemzetiségűnek tartották apjukat és anyjukat, csak 55 százalékban vallották magukat is szlováknak.

Serdülők esetében talán még kevésbé lehet elvárni ilyenfajta nyílt azonosulást. Ennek jórészt lélektani okai vannak, hiszen a serdülő szerepei, csoporttagságai, preferenciacsoportjai nem annyira kikristályosodottak, mint egy felnőtt emberé. Hozzá kell még tenni, hogy az általunk vizsgált generáció szélesebb szocializációs terepei, mint a médiumok, a tinédzserkultúra vagy éppen az iskola kettős curriculumuma magyar nyelvű és magyar kulturális közegbe ágyazott. A nemzetiségi identitást s az azzal kapcsolatos kérdéseket, kételyeket csak a szűkebb családi, rokonsági környezet támogatja, illetve válthatja ki, ha egyáltalán támogatja és kiváltja.

Mivel ez az azonosulási típus inkább kognitív jellegű, az önmagát valamilyen csoportba sorolónak valamelyest ismernie kell annak a társadalmi kategóriának, csoportnak a megkülönböztető jegyeit, amellyel azonosítja magát. Ezért szükséges volt tisztázni azt, hogy a vizsgált személyek vajon mit értenek a „nemzetiség”, „nemzetiségi csoport” kategóriáján. Az eredményeket a következő táblázat mutatja.

3. táblázat – A „nemzetiség” fogalmának válaszadók szerinti jelentései

A „nemzetiség” fogalmának jelentései	%
„Azok, akik Magyarországon élnek, de más nyelven beszélnek.”	39,0
„Azok, akiknek nem magyar származásúak a szülei vagy a nagyszülei.”	27,1
„Azok, akik más néphez tartozónak érzik magukat.”	21,2
„Azok, akik egymás közt beszélgetve nem a hivatalos nyelvet használják.”	5,9
Adathiány	6,8

A táblázatból jól látható, hogy a vizsgált serdülőknek majdnem 40 százaléka a nemzetiségi csoport legfontosabb megkülönböztető jegyének a többségétől eltérő nyelv használatát tartja. Sorrendben csak azután következik a nemzetiségi (nem

magyar) származás (27 százalék) és a más néphez való tartozás érzete (21 százalék), ami lényegében azonos az etnikai-nemzetiségi csoporttagság már említett opcionális elemével.

A gyerekek nagyon pontosan érzik a magyarországi nemzetiségi önmeghatározódás egyes elemeinek a súlyát. Felnőtt nemzetiségiek körében folytatott vizsgálataink mutatják, hogy a nemzetiségi csoporttagság egyes általunk vizsgált elemei súlyuk szerint ugyanilyen sorrendben követik egymást.

Megvizsgáltuk azt is, hogy a serdülők milyen mértékben azonosítják magukat azzal a nemzetiségi csoporttal, kulturális közeggel, amelyben élnek. Lényegében a nemzetiségi identitás opcionális vagy kognitív elemének nyomait kutattuk. Ezzel kapcsolatos kérdést serdülőkorúaknak teljesen „nyíltan” feltenni nem lehet, hiszen a kettős kötődésből a „magyar elem” rendkívül erős. Ezért fiktív szituációba ágyazottan vizsgáltuk az etnikai-nemzetiségi lét e kognitív aspektusát.

4. táblázat – A nemzetiségi identitás opcionális, kognitív jellegének alakulása a vizsgált személyek körében

A „Hogyan mutatkoznál be egy külföldi, soknemzetiségű ifjúsági tábor lakóinak?” kérdésre adott válaszok megoszlása százalékban

Magyar vagyok.	46,6
Magyarországon élek egy olyan helységben, ahol németek élnek.	21,2
Magyarországi német nemzetiségű vagyok.	16,9
Német anyanyelvű magyar vagyok.	6,8
Magyarországi német vagyok.	5,9
Német vagyok.	2,6

Feltehetően a már ebben a korban is jelenlévő kettős kötődés miatt a legtöbben (közel 47 százalék) azt választották, hogy magyarként mutatkoznának be a kérdésben említett táborban. Sorrendben a második leginkább preferált válasz egy semleges, némiképp a válaszadás kényszere elől való kitérést biztosító formula volt. A sorrend végén pedig azok a válaszok állnak, amelyek valamilyen módon a hazai németiséggel való többé vagy kevésbé nyílt azonosulást fogalmazzák meg. Ezek a tendenciák a felnőtt nemzetiségi lakosság körében megfigyelhetők, illetve vélhetőleg jelen vannak.¹⁰

A nemzetiségi kultúra és identitás transzgenerációs és kognitív (opcionális) elemeinek összefüggése és mintázata. Az etnicitás típusai

Az etnicitásnak, a nemzetiségi-etnikai létnek transzgenerációs és kognitív elemei együttesen, bonyolult összefüggésrendszerbe ágyazottan alkotják azt az univerzumot, amelyet etnikai-nemzetiségi kultúrának nevezhetünk. Szükség van tehát arra, hogy az eddigi, egymástól elszigetelt megfigyeléseket olyan információba tömörítsük, amelynek segítségével megrajzolhatók az etnikai-nemzetiségi csoportlét és kultúra különféle variánsai, osztályai.

¹⁰ Sajnos felnőtt német nemzetiségi lakosság köréből nincsenek ilyen jellegű adataink. A felnőtt szlovák nemzetiségű lakosság körében tapasztaltuk viszont, hogy általában a megkérdezettek 23-28 százaléka szlováknak mondta magát, körülbelül 60 százalékuk „par excellence” magyarnak tekinti magát, míg 12-17 százalékuk általában valamilyen semleges, kitérő választ adott erre a kérdésre.

A vizsgált személyek körében az etnikai-nemzetiségi kultúra két fontos komponensét sikerült kiválasztani. Mindkét komponens egy-egy kontinuumnak feleltethető meg. E két komponens két csoportra osztja a megfigyelt személyeket.

Az *első* komponens az etnikai-nemzetiségi kultúra első dimenzióját jelöli. E dimenzió magas pozitív értékeket kapnak mindazok, akik minél több hozzátartozójukat német származásúnak tartják, családjukban, rokonságukban sokan használják a német nyelvet, s velük is többen kommunikálnak a nemzetiségi nyelven, kognitív identifikációjukban inkább a nemzetiségi azonosulás felé orientálódnak. Fontos tudni, hogy e dimenzióban a legnagyobb súlyt két, nemzetiségi nyelvhasználattal kapcsolatos tényező kapta: a kérdezett családjában, rokonságában a nemzetiségi nyelvet használók száma és a kérdezettel a családból és a rokonságból nemzetiségi nyelven is kommunikálók száma. A nemzetiségi származásúak aránya és a nemzetiségi (kognitív) identifikáció kisebb súllyal szerepelnek ebben a dimenzióban.

A *második* dimenzióban azok kapnak magas pozitív értéket, akik elsősorban gyakran forgatják a nemzetiségi irodalmat, jól tudnak németül és nagyra értékelik a német nyelv tanulását. Ezen a kontinuumon tehát a nyelv (idegen vagy nemzetiségi nyelv) ismerete, gyakorlása mint önmagában vett, a nemzetiségi gyökerekhez, kultúrához és identitáshoz kisebb mértékben kötődő érték jelenik meg.

Ezzel az itt nem részletezett módszerrel sikerült megkülönböztetni négy csoportot. Az 1. egy olyan csoport, amely a vizsgált személyek mintegy *21 százalékát* teszi ki, s amely csoportba tartozók nem használják a nemzetiségi nyelvet, nem kommunikálnak a hozzátartozók németül, magukat inkább magyarként azonosítják, s a nemzetiségi nyelvvel és irodalommal kapcsolatos teljesítményeik szerényebbek, *érzelmi-értékelő viszonyuk* közömbös vagy negatív.

A 2. csoport, amely a *kérdezettek 25 százalékát* teszi ki, a transzgenerációs és opcionális komponensen az átlagoshoz közeli pozíciót foglal el: csak néhány családtagot és rokont tartanak német származásúnak, kevesen használják a hozzátartozók közül a nemzetiségi nyelvet, s viszonylag kevesen kommunikálnak velük ezen a nyelven. Az ebbe a csoportba tartozók kognitív nemzetiségi identitása inkább semleges („egy olyan faluban élek, ahol németek élnek”) jellegű. Ezzel szemben a nemzetiségi nyelvvel, a nemzetiségi nyelv tanulásával és az irodalommal kapcsolatos komponensen nagyon magas pozitív átlagértéket szereztek: jól ismerik a nemzetiségi nyelvet, gyakran forgatják írott formáit is, és pozitív a nyelv tanulásával kapcsolatos attitűdjük is. Úgy is jellemezhetnénk ezt a csoportot, hogy ugyan felismerik azt, hogy valamiféle nemzetiségi kultúra és közösség közegeiben élnek, de ezzel kevéssé azonosulnak. Ehelyett inkább a nemzetiségi nyelv felé orientálódnak, aminek két funkciója is lehet: egyrészt a nemzetiségi közösség felől érkező rejtett nyomásának,¹¹ elvárásnak így szeretnének valamennyire megfelelni, másrészt pedig lehet, hogy egyszerűen csak azoknak a szülői követelményeknek kívánnak megfelelni, amelyeket velük szemben egy más, praktikus célokra is alkalmas nemzetiségi nyelv megtanulásával állítanak. Ez utóbbi feltételezést támogatja inkább az a tény, hogy ebbe a csoportba javarészt azok a serdülők tartoznak, akik városban vagy városi agglomerációban élnek, illetve tanulnak.

¹¹ Azt az etnikai nemzetiségi közösségekből, csoportokból érkező nyomást, amely a fiatalabb generációkat az etnikai vagy nemzetiségi csoporttagság elfogadására, a nemzetiségi identitás felvállalására „kényszeríti”, „mások által kizabott identitásnak” nevezik, a az etnikai-nemzetiségi kutatások egyik új területe.

Ezeknek a településeknek az etnikai-nemzetiségi státusza pedig alacsonyabb, mint a zártabb vidéki településeké.

A 3. csoportba azok tartoznak, akik a nemzetiségi kultúra és identitás (etnicitás) komponensén az átlagosnál magasabb értékeket kaptak. Vagyis a család, a rokonság több-kevesebb tagját német származásúnak tartják, elég sokan használják a nemzetiségi nyelvet a hozzátartozók közül, de viszonylag kevesen kommunikálnak németül a megkérdezettekkel. Kognitív nemzetiségi identitásuk nagyjából német (vagyis magyarországi németeknek, német anyanyelvűeknek vagy egyszerűen csak németeknek mondják magukat). Ezzel szemben a nemzetiségi nyelv tanulásával, ismeretével és az irodalommal kapcsolatos attitűdjeik inkább negatívak vagy semlegesek.

A 4. csoportba azok tartoznak, akik hozzátartozóik többségét német származásúnak tekintik, a családban, rokonságban folytatott nemzetiségi nyelvhasználat és kommunikáció elég magas szintű, identitásukban javarészt németek. Emellett a nyelvtanulással, nyelvismerettel és irodalommal szembeni attitűdjeik is igen pozitívak, illetve ilyen vonatkozású önértékelésük meglehetősen magas.

Az első két csoportban meglehetősen alacsony a nemzetiségi csoporttal kapcsolatos pozitív szerepmódel (idealiztikus) és a meglévő (empatikus) identifikáció. A 3. csoportban sem éri el azt a küszöbértéket, amitől ezeket az identifikációkat a „magas” kategóriába sorolhatnánk. A 4. csoportban viszont ezek az identifikációs paraméterek elérik ezt a küszöbértéket, sőt kisebb mértékben meg is haladják. Elmondható tehát, hogy az identitásstruktúra-elemzés terminológiája szerint ez a csoport identifikálódik a legerősebben saját nemzetiségi csoportjával.

Vizsgálatunknak sikerült rámutatni arra, hogy az etnikai-nemzetiségi identitás, nemzetiségi csoporttagsággal való kulturális és más jellegű azonosulás jegyei már megfigyelhetők a 14 éves korú serdülők között is egy olyan interetnikus térben is, mint amilyen a magyar társadalmat jellemzi. Természetesen különböző nemzetiségi háttérrel rendelkező és eltérő módon szocializált serdülők esetében ez az azonosulás eltérő mértékű lehet.